O‘ZBEKISTON XALQLARI ETNOGRAFIK MEROSINI O‘RGANISH - IJTIMOIY ISH TA’LIMIDA MILLATLARARO TOTUVLIK VOSITASI SIFATIDA

Ergashev Ixtiyor Baxtiyor o‘g‘li
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: ergashev.ixtiyor90@gmail.ru

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston xalqlarining etnografik merosini o‘rganish orqali bo‘lajak ijtimoiy ish mutaxassislarida millatlararo totuvlik, bag‘rikenglik va madaniyatlararo kompetentlikni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muzey pedagogikasi, mahalla bilan hamkorlik va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanishning metodik yo‘nalishlari hamda ularning natijalarini baholash mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: etnografik meros, ijtimoiy ish, millatlararo totuvlik, bag‘rikenglik, madaniyatlararo kompetentlik, madaniy xilma-xillik, urf-odatlar, marosimlar, hunarmandchilik, oilaviy an’analar, muzey pedagogikasi, mahalla, milliy-madaniy markazlar, kasbiy tayyorgarlik, ijtimoiy hamkorlik, etnografik tadqiqot.

O‘zbekistonda ijtimoiy sohani rivojlantirish jarayonida aholining turli qatlamlari bilan ishlay oladigan, kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy ish faoliyatining o‘ziga xosligi shundaki, mutaxassis turli yosh, ijtimoiy mavqe, millat va madaniy muhitga mansub insonlar bilan bevosita muloqot qiladi. Bunday sharoitda kasbiy tayyorgarlik faqat ijtimoiy xizmat ko‘rsatish usullarini o‘zlashtirish bilan cheklanmasdan, madaniy xilma-xillikni anglash, inson qadr-qimmatini hurmat qilish va kamsitishning oldini olishga qaratilgan bilim hamda ko‘nikmalarni ham qamrab olishi lozim. O‘zbekiston tarixan turli etnik va madaniy jamoalar o‘zaro aloqada yashab kelgan hududlardan biridir. O‘zbek, tojik, qozoq, qoraqalpoq, rus, koreys, uyg‘ur va boshqa xalqlarning urf-odatlari, oilaviy an’analari, hunarmandchiligi hamda maishiy madaniyati mamlakatning ko‘p qirrali etnografik merosini tashkil etadi. Ushbu merosni o‘rganish turli jamoalarning tarixiy tajribasi, madaniy o‘ziga xosligi va o‘zaro ta’sirini anglashga xizmat qiladi. R. H. Murtazayeva O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik masalalarini tarixiy taraqqiyot, etnik jarayonlar hamda davlat siyosati bilan bog‘liq holda yoritgan [Murtazayeva, 2020]. Millatlararo totuvlikning muhim

asoslaridan biri bag‘rikenglikdir. YUNESKO Bosh konferensiyasi tomonidan 1995-yil 16-noyabrda qabul qilingan «Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi»da bag‘rikenglik madaniyatlar xilma-xilligini hurmat qilish, qabul qilish va to‘g‘ri anglash bilan bog‘liq tushuncha sifatida belgilangan. Deklaratsiyada uning shakllanishida bilim, ochiq muloqot va inson huquqlarini hurmat qilishning ahamiyati ko‘rsatilgan [UNESCO, 1995, 1-modda]. Mazkur tamoyillar ijtimoiy ish ta’limida turli madaniy guruhlar bilan ishlashga tayyorlashning muhim me’yoriy asoslaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy ijtimoiy ishda madaniyatlararo kompetentlik mutaxassisning turli madaniy muhit vakillari bilan hurmat va o‘zaro tushunishga asoslangan kasbiy munosabat o‘rnata olish qobiliyatini anglatadi. Bunday kompetentlik boshqa xalqlarning urf-odatlarini bilish bilangina cheklanmaydi. U shaxsning ehtiyojlari, qadriyatlari, oilaviy sharoiti va individual tanlovini hisobga olish, madaniy stereotiplardan saqlanish hamda xizmat ko‘rsatishda tenglik tamoyiliga amal qilishni ham nazarda tutadi. Shu sababli etnografik merosni ijtimoiy ish ta’limiga tatbiq etish tarixiy-madaniy bilimlarni kasbiy faoliyat bilan bog‘lashga yo‘naltirilishi zarur.

Etnografik meros xalqning moddiy va ma’naviy madaniyatiga oid tarixiy tajribani o‘zida mujassam etadi. Uning tarkibiga turar-joy va kiyim-kechak an’analari, hunarmandchilik, xalq taomlari, oilaviy marosimlar, bayramlar, og‘zaki ijod namunalari hamda kundalik turmush bilan bog‘liq urf-odatlar kiradi. Beshik to‘yi, nikoh va to‘y marosimlari, Navro‘z bayrami, mehmondo‘stlik va o‘zaro yordam an’analari turli hudud va jamoalarda o‘ziga xos shakllarda namoyon bo‘ladi. Ularni qiyosiy o‘rganish talabalar uchun madaniy o‘xshashliklar bilan bir qatorda tarixiy shakllangan tafovutlarni ham anglash imkonini yaratadi. Biroq etnografik xususiyatlarni muayyan millatga mansub barcha insonlarga birdek xos, o‘zgarmas belgilar sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Madaniy an’analar tarixiy sharoit, avlodlararo munosabatlar, migratsiya, urbanizatsiya va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’sirida yangilanib boradi. Bir etnik jamoaga mansub oilalar ham turmush tarzi, dunyoqarashi va marosimlarga munosabati jihatidan farqlanishi mumkin. Bo‘lajak ijtimoiy ish mutaxassisi uchun ushbu holatni tushunish muhim, chunki kasbiy amaliyotda insonning ehtiyojlari faqat uning etnik mansubligiga qarab belgilanmasligi lozim. Etnografik merosning ta’limiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda tarixiy-qiyosiy, etnografik tavsiflash, manbashunoslik va pedagogik tahlil usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Tarixiy-qiyosiy yondashuv urf-odatlarning shakllanishi va o‘zgarishini o‘rganishga, manbashunoslik usuli esa yozma ma’lumotlar, muzey ashyolari va og‘zaki tarix materiallarini qiyoslashga xizmat qiladi. Pedagogik tahlil

orqali etnografik bilimlarning ijtimoiy ish kasbiy kompetensiyalari bilan bog‘liqligi aniqlashtiriladi. Mazkur yondashuvlar asosida etnografik materiallardan foydalanishning bir necha o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarini belgilash mumkin. Avvalo, ijtimoiy ish ta’limining tegishli fanlari mazmuniga O‘zbekiston xalqlari etnografiyasi, millatlararo munosabatlar tarixi va madaniyatlararo muloqotga oid mavzularni kiritish zarur. Bunda talabalar alohida xalqlarning marosimlari yoki urf-odatlarini yodlash bilan cheklanmay, ularning tarixiy shakllanishi, ijtimoiy vazifasi va zamonaviy hayotdagi o‘zgarishlarini tahlil qilishlari lozim. Masalan, turli jamoalardagi oilaviy marosimlarni qiyoslash orqali oila, qarindoshlik, avlodlararo yordam va farzand tarbiyasi bilan bog‘liq umumiy qadriyatlar hamda madaniy farqlarni aniqlash mumkin. Bunday mashg‘ulotlar oilalar bilan ishlashda madaniy omillarni hisobga olish ko‘nikmasini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Muzey pedagogikasi etnografik merosni o‘rganishning muhim amaliy vositalaridan biridir. O‘lkashunoslik va etnografiya muzeylarida saqlanayotgan milliy kiyimlar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, hunarmandchilik mahsulotlari, mehnat qurollari va marosimlarga oid ashyolar talabalarga tarixiy-madaniy jarayonlarni moddiy manbalar asosida tushunish imkonini beradi. Muzey mashg‘ulotlarida buyumning yaratilish davri, materiali, foydalanish vazifasi, hududiy xususiyati va ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunda etnografik ashyo faqat ko‘rgazma namunasi emas, balki muayyan jamoaning tarixiy turmush tarzini o‘rganish manbasi sifatida qaraladi. Mahalliy hamjamiyatlar bilan hamkorlik ham bo‘lajak mutaxassislarning amaliy tayyorgarligini boyitishi mumkin. Mahalla faollari, hunarmandlar, keksa avlod vakillari va milliy-madaniy markazlar bilan tashkil etiladigan uchrashuvlar talabalarni turli madaniy tajribalar bilan tanishtiradi. Og‘zaki tarix usuli asosida o‘tkaziladigan suhbatlarda oilaviy an’analar, mahalladagi o‘zaro yordam, bayramlarni nishonlash va hunarmandchilik ko‘nikmalarining avloddan avlodga o‘tishi haqidagi ma’lumotlar to‘planishi mumkin. Bunday faoliyatda suhbatdoshning roziligini olish, shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligini saqlash va olingan ma’lumotlarni xolis talqin qilish talab etiladi. Farg‘ona vodiysidagi kulolchilik, to‘qimachilik va zargarlik an’analari, Xorazmning marosim madaniyati, Buxoro va Samarqandning ko‘p qatlamli shahar madaniyati etnografik ta’lim uchun qimmatli material bo‘la oladi. Ushbu hududlar misolida hunarmandchilik maktablari, oilaviy urf-odatlar va madaniy almashinuv jarayonlarini o‘rganish talabalarga tarixiy-madaniy xilma-xillikni aniq misollar asosida tushunishga yordam beradi. Biroq hududiy an’analarni o‘rganishda ularni muayyan etnik guruhning yagona va o‘zgarmas xususiyati sifatida ko‘rsatmaslik, mahalliy tafovutlar va zamonaviy

o‘zgarishlarni ham hisobga olish muhimdir. Ijtimoiy ish ta’limida etnografik materiallarni kasbiy vaziyatlar bilan bog‘lash alohida ahamiyatga ega. Masalan, rolli mashg‘ulotlarda turli madaniy muhitga mansub oilalar bilan muloqot, ijtimoiy xizmatdan foydalanishda yuzaga keladigan tushunmovchiliklar yoki avlodlararo qarashlar farqi kabi vaziyatlarni tahlil qilish mumkin. Talabalardan bunday vaziyatlarda biror madaniyatni ustun qo‘ymasdan, tomonlarning ehtiyojlarini aniqlash, hurmatli muloqot o‘rnatish va maqbul yechim taklif etish talab qilinadi. Natijada etnografik bilim kasbiy qaror qabul qilish jarayoni bilan bog‘lanadi. «Madaniyatlar festivali», davra suhbatlari va jamoaviy loyihalar ham ta’limiy imkoniyatlarga ega. Biroq ularni faqat milliy taomlar, kiyimlar yoki sahna chiqishlarini namoyish etish bilan cheklash yetarli emas. Mazkur tadbirlar tarixiy izoh, manbalar tahlili, madaniyatlararo muloqot va yakuniy muhokama bilan boyitilgandagina kasbiy tayyorgarlikka xizmat qilishi mumkin. Shu jihatdan tadbirning tashqi ko‘rgazmaliligi emas, balki talabalarning olgan bilimlarini ijtimoiy ish vaziyatlariga tatbiq eta olishi asosiy mezon bo‘lishi lozim. Etnografik merosga asoslangan mashg‘ulotlarning samaradorligini baholash uchun aniq ko‘rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Jumladan, talabaning turli xalqlar madaniyati haqidagi bilim darajasi, stereotipik fikrlarni aniqlay olishi, madaniy farqlarni hurmat qilgan holda muloqot yuritishi, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilishi va axloqiy me’yorlarga rioya etishi baholanishi mumkin. Bunday baholash yozma topshiriqlar, vaziyatli masalalar, kuzatuv varaqalari, reflektiv kundaliklar va mashg‘ulotdan oldingi hamda keyingi so‘rovlar asosida tashkil etilishi mumkin. Mazkur usullar tavsiya etilayotgan ta’limiy yondashuvni keyinchalik empirik jihatdan sinovdan o‘tkazish imkonini beradi. Shuni hisobga olish kerakki, etnografik merosga oid mashg‘ulotlarning bag‘rikenglik darajasiga ta’siri haqida qat’iy xulosa chiqarish uchun maxsus pedagogik tadqiqot talab etiladi. Bunda ishtirokchilar soni, tadqiqot davomiyligi, baholash mezonlari va natijalarni qiyoslash usullari aniq ko‘rsatilishi zarur. Mazkur maqolada esa etnografik merosning tarbiyaviy imkoniyatlari nazariy-metodologik jihatdan asoslanib, uni ijtimoiy ish ta’limida qo‘llash yo‘nalishlari taklif etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston xalqlarining etnografik merosi bo‘lajak ijtimoiy ish mutaxassislarida millatlararo totuvlik, bag‘rikenglik va madaniyatlararo kompetentlikni rivojlantirish uchun muhim ta’limiy manba hisoblanadi. Urf-odatlar, oilaviy marosimlar, hunarmandchilik va mahalliy hamjamiyatlarning tarixiy tajribasini o‘rganish talabalarni madaniy xilma-xillikni anglashga, turli qarashlarni hurmat qilishga hamda kasbiy muloqotda individual yondashuvni qo‘llashga

tayyorlashi mumkin. Ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun ijtimoiy ish ta’limiga «O‘zbekiston xalqlari etnografiyasi va madaniyatlararo muloqot» mavzularini tizimli kiritish, muzeylarda amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish, mahalla va milliy-madaniy markazlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek, ta’lim natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuvning amaliy samaradorligini aniqlash esa keyingi pedagogik tadqiqotlarning muhim vazifasi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murtazayeva R. H. O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar va tolerantlik: darslik. – Toshkent: Go To Print, 2020. – 344 b.

2. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. Adopted by the General Conference of UNESCO at its 28th session. – Paris, 16 November 1995. – https://www.unesco.org/en/legal-affairs/declaration-principles-tolerance